

## VAJDA JÁNOS EMLÉKEZETE.

(1827—1897.)

ENDRÓDI SÁNDORTÓL.

Emlékbeszédül felolvasta az 1905 december 13-diki havi ülésen.

Néhány hét mulva nyolcz éve lesz, hogy Vajda Jánost, ezt a zordveretű embert s erős poétát eltemettük. S úgy látszik, elég jól eltemettük. A *Donáth* nemes művészzel s mély melancholiával megtervezett síremléke, melyen Vajda domborműves arcképe fölött haladló hattyu lankad, a széttépett húrú lantra, — még mindig várja a lelkes hívek megrendelését; magáról a költőről is kevés szó esik s így nem egészen fölösleges kegyelet, ha porló hamvai felett meggyújtjuk az emlékezés szövétnekét.

A Kisfaludy-Társaság megbízásából nekem jutott a feladat, hogy ezt megcselekedjem. De én nem akarom a boldogult költő irodalmi pályáját s költői érdemeit szabályszerűen fölépített ünnepi beszédben méltatni. Én csak emlékezni akarok rá. Fölidézem azokat az órákat, melyeket együtt töltöttem vele s alakját olyannak rajzoló, a minőnek ismertem. Belépek szegényes szobájába, elhagyatottságának, egyedüliségének rideg tanyájába, leülök egy kopott székre s hallgatom, a mit beszél.

— Az agyam, az agyam! Ha ezt így élve, égve meg lehetne elemezni: mi zakatol benne oly pokolilag?!

Mélabús, könyekben fürdő hangja van. Valami nagy, titokzatos fájdalom rezgetteti. Mikor hallom, szinte összeszorul a szívem. Egy fáradt, tört, magába roskadt embert látok magam előtt, akiről alig tudom elképzelni, hogy valaha szilaj, viharos ifjúságot élt s tüzes bátorsággal vágatott neki az élet bizonytalanságainak. Hogyan! ez a magába zárkozott alak, a kinek a beszéde félig suttogás — ez tartott mennydörgő szónoklatokat valamikor, egykor, a márcziusi napokban? Ez kóborolt mint vándorszínész Magyarországon és Erdélyben tizen-négy hónapig? Zimankós téli éjszakán, erős jégzajláskor, egy hitvány csónakon, ez kelt át a Dunán, főnökét, Török Jánost kísérve a budai

partokra s társaival ugyanazon az úton térve vissza, a pesti oldalon álló közönség hurrázhása közt? Ez küzdötte végig a forradalmat s szenvedte át minden lehetetlennek tetsző viszontagságát és sanyarúságát, mert ha a becület nem kívánta volna, hát *muszáj* volt? Csakugyan ő volt az, a ki kataszter-hivatalnoki minőségében négy éven keresztül bolyongott éjjel-nappal az Alföld síkjain, egyes-egyedül, Szegedtől Miskolczig, oly időszakban és területeken, melyeken akkor a Pesttől Hortobágyig uralkodó lovas betyárság még a császári őrzőjáratokat is megtámadta?

Hova tűntek ezek a romantikus szép napok s a belőlük pompázón fölrakétázó illúziók?! A kiábrándulás sötétsége borított el körülötte mindent. Nem birt szabadulni egy keserű gondolattól, melynek több ízben s különböző formában adott nyílt kifejezést s mely végül egészen úgy hangzott, mint legkomolyabb meggyőződése:

— Ez a kor a szervezkedett közepszerűség összeesküvése a rendkívüli, a nagyszerű ellen. A korlátoltság a lángelme ellen. A kontárok sokaságáé a tüneményeszerű mesterek csekély száma ellen!

Nem így volt. Rosszul látta, helytelenül ítélte meg. Hiszen szeme előtt ment végbe Petőfi nagy költői diadala s nem jutottak-e teljes érvényre dicső kortársai: egy Széchenyi, egy Kossuth, egy Deák s a többi nagyok és kiválók sorra mind? Vajda sötét képzelődésében, túlhajtott, beteges érzékenységében s ki nem elégített dicsvágya keserűségében volt a baj kútforrása. Csüggedésre, lemondásra hirtelen hajló természet, — cselekvésre, kitarító harcra nehézkes, alkalmatlan egyéniség. Hiába volt kitűnő vadász, jó vívó, a sport minden fajtájának kedvelője, jól megtermett, izmos, szálás alak, — mindezek daczára nem volt erős ember. De sok tekintetben naiv, elfogult, korlátolt, magában évdő és emésztődő, a kit túlhevített képzelődések és végzetes ellágyalások gyöngítettek meg s tettek lassanként nem világgyűlölővé, csak kissé zorddá, haragossá s különczködővé.

Első sétáink egyikén történt, hogy én, — magam sem tudom, miért — idegebb voltam a kelleténél. Vajda erősen kifakadt azok ellen az írók ellen, a kik derűre-borúra, minden lelkiismereti furdálás nélkül dobálóznak az idegen szavakkal.

— Megölik a nyelvet! Ezt a szép, felséges magyar nyelvet!

— Ejh, dehogy ölik, — válaszoltam izgatottan. A pusztának ritkán van gyilkoló ereje, de az idegenszerű mondatok, azok csakugyan megmérgezik a nyelvet.

Vajda nem engedett. Erősen védte a maga álláspontját. Szidta

az írók közönyét, emlegette a fenyegető örvényeket, a pusztulást és nagy hangjaival engem is mindjobban felizgatott.

— Nem győzlek bámulni, János, fakadtam ki végre türelmetlenül. Csupa harczkészségnek látszol s az életben mégis beéred azzal, hogy így befelé morogsz, jóformán mindig csak magaddal veszekszel. Pedig ha harcz, legyen harcz! Állj ki a síkra, ne kerüld az embereket, nézz a szemükbe s mérd össze velük a fegyvereidet. Hiszen neked nagy eszményeid vannak. Szereted Napoleont, Petőfit, mert tüneményes emberek. Arczképeik ott függenek a szobádban s ha írsz, ha beszélsz róluk: ódákat zengesz. Hát azt hiszed, hogy ők is azt az utat választották az élet küzdelmeihez és diadalaihoz, a melyen te jársz? Képzeld el Napoleont duzzogva, mert Franciaország rendetlen, vagy Petőfit, magát siralomházi életre kárhoztatva, mert Petricsevich Horvát Lázár gyöngyöknek nevezte a Hiador verseit?! Eh, nem ér az ördögöt sem, mikor valaki nagy dolgokat szeretne cselekedni s ezt úgy akarja megcsinálni, hogy beáll — moromotérnak!

Mindezt, sőt még jóval többet és talán nyersebben mondtam el ez alkalommal, nem is igen latolgtatva: mennyiben van igazam s végül azt gondolva, talán magamra is haragítottam ezzel a goromba beszéddel.

Eközben a lakásom kapujához értünk.

Kezét nyujtotta s szelíden így szólt:

— Hol lehet veled *gyakrabban* találkozni?

Ettől a naptól kezdve aztán *gyakrabban* is találkoztunk s többször volt alkalmam jól megfigyelni, bele-bele nézegetni a lelkébe. Mindig ő volt a közlékenyebb, beszédesebb, mintha jól esett volna neki, hogy egy kissé kiáradhat. Tartózkodás nélkül beszélt irodalomról, politikáról s néha-néha elmondott egyet-mást magáról is.

Nem lesz érdektelen, ha úgy, a hogy emlékemben megőriztem, sorakoztatom ezeket a jellemző apróságokat.

Az ötvenes években történt. Vajda zimankós éjjel, éppen egy borozó társaságból távozva ballagott hazafelé a Váczi-utcán. A tökéletlenül világított útca tulsó oldaláról egy sötét alakot látott maga felé közeledni. Úgy rémlett neki, mintha az az ember meg akarta volna támadni. Mikor már egészen közel ért hozzá, meg sem várva az esetleges támadást, izmos öklével hirtelen mellbe vágta, de úgy, hogy az ismeretlen hanyatt vágódott a földön s hosszan elterülve ott maradt mozdulatlanul. Vajda tovább ment, mint a ki rendben hagyta a dolgát, de bizonyos távolságból visszanezett. Az ember nem mozdult. Megdöbbenés, félelem fogta el. Hátha meghalt! Izgatottan

sietett haza, felhevült agya mindenütt rémképeket látott, napokig nem tudott aludni s ebben a dült lelki állapotban írta meg *A gyilkos* című monológját, zord képzelődésének egyik legbizarrabb termékét.

Gyakran minden látható ok nélkül, egyedül pusztító képzelődéséből keletkezve s táplálkozva, rohanták meg hasonló jellegű erős izgalmak és ideges ellágyulások.

Egy ízben nagyobb társaságban vadászott. Nyúl ugrott fel előtte. Vajda célba vette, lőtt s a nyúl felhemperedett. Ebben a pillanatban valami különös érzés rohanta meg, puskáját a földhöz vágta s heves zokogásba tört ki. Társai azt hitték, hogy, mint afféle érzékeny poéta ember, a meglőtt nyulat sajnálja s nevetve vigasztalgatták:

— Soh'se sajnáld, János. Maradt még elég.

Vajda szikrázó szemekkel fordult feléjük.

— Azt hiszitek, hogy ezt a hitvány nyulat siratom? Van is eszemben! A düh sajtolja ki könyeimet. Meg kell elégednem ezzel a nyomorult vadászszákmánnyal, holott ha vagyonom volna, mint van gr. X-nek, herczeg Y-nak, most oroszánokra vadászhatnék mint ők, valahol az Atlasz-hegységben vagy az Indiákon . . .

A hatvanas évek elején Arisztides álnéven két publicisztikai röpiratot adott ki (*Önbírálat, Polgárosodás*), melyek a Széchenyi szellemében stilizálva nagy feltűnést keltettek, de viszont erős támadásokban is részesültek. Vajda maró gúnnyal ostromozta bennük maradiságunkat, közömbösségünket, virtuskodásainkat s szélesen hömpölygő, Széchenyies körmondatokban ítélte el mindazokat a faji érényeinket, melyek nemzeti kulturánk fejlődésének akadályai, sőt átkai. Talán túlságosan is kiszínezte hibáinkat, gyarlóságainkat és bűneinket. Ez éppen kapóra jött egy Pesten tartózkodó, ellenséges érzelmű német írónak, a ki aztán a Vajda röpirataiból összeszedett minden kirívó vonást, becsmérítő adatot s azok alapján olyan képet rajzolt meg rólunk a külföld valamelyik organumában, hogy kész gyalázatnak is beillett.

Vajda kétségbe volt esve. Látásból ismerte ezt az embert s most tűvé tette érte a várost, napokig kereste, míg végre a Rókus körül az utcán megtalálta.

Nekirohant, elkezdte fojtogatni.

— Bitang gazember! Ha én szídom a nemzetemet léhaságaiért, duhajkodásaiért, nekem jogom van hozzá, mert magyar vagyok s gyógyítás, javítás a szándokom. De te, jött-ment czudar, fölbérelt himpellér, neked nincs jogod piszkolni az én nemzetemet s mert mégis megtetted: elégtételt veszek érte.

S ezzel ott frissiben elagyabugyálta alaposan.

Ha valakit gyűlölt: nagyon gyűlölte s a tragikai hősök stíljében törte pozdorjává. Egy jobb nevű íróról, kit ellenségének tartott, így nyilatkozott:

— Tudod, én már régen láttam akasztást. Valamikor gyermekkoromban. Akkor úgy megundorodtam tőle, hogy nem tudnék többé végignézni ilyen ocsmánytságot. De ha ezt az embert akasztanák, — elmennék barátom s odasugnám a hóhérnak: *csak lassan!*

Irigyelte a szépen, erőteljesen hangzó férfineveket, sőt népszerűtlensége egyik legfőbb okát annak a sujtó véletlennek tulajdonította, hogy Vajda a neve.

— Hamilcar Barcas! Hannibal! Michel Angelo! Rafael! Shakspeare! Byron! Napoleon! Petőfi! Mily gyönyörű, hatalmas hangzású nevek! De Vajda, Vajda! Mindenkinék rögtön a cigányvajda jut az eszébe. Mire megyek én ezzel a névvel!

Mindezek az apró vonások egyuttal nagyon jellemzők is rá nézve. Első tekintetre csak furcsaságoknak látszanak, de ha kissé több figyelemre méltatjuk őket, úgy látjuk, mögöttük mindig ott ég vészes lángjaival a bős fantaszia, a heves vérmérséklet s a kielégítetlen dicsvágy. Ezek azok a források, melyekből minden keserősége támad s minden költészete felbuzog.

Valami nagyot, valami rendkívülit teremteni! Nem holmi közönségeset, útszélit, mindenki által élvezhető egyszerűt, — de valami megdöbbentőt, ámulatba ejtőt, csodálatosat. És ezt oly alakban, oly stílusban, minőt még nem láttak és nem hallottak soha! Mindíg ez a vágy ölte. Ezzel ébredt, ezzel feküdt.

Nehezen, kínosan dolgozott. Neki a munka nem szerzett gyönyörűséget, csak gyötördést. Szobájának minden zugában volt czeruza és papiros. Ha egy-egy gondolat, egy-egy frázis villant meg az agyában — az Istenért! valahogy el ne röpphenjen! Rögtön fejlegyezte.

Idegesen járt föl-alá s örökösen azon tételődött: mivel lepje meg ezt a czudar, közömbös világot, mely nem akarja, nem tudja őt érdeme szerint méltányolni és szeretni. Majdnem minden előfizetőjének a nevére emlékezett s ha egy-egy újabb jelentkezett: azt már költészete új hódításaként üdvözölte. A nagyurakra főképen azért haragudott, hogy bár Isten bőven adott nekik a jóból s bőven is szórják a pénzt minden haszontalanságra, a szegény küzdő magyar poeta jobb sorsra vártó könyvei sohasem jutnak az eszükbe.

Hátrahagyott iratai közt találtam egy eddig kiadatlan verset, mely ebbeli keserűségét apostrofálja.

### A nagyurakhoz.

Hogy nálatok özön a kincs, —  
 Való, hogy pénzetek tömérdek,  
 De könyvre, magyar könyvre, nincs  
 A milliókból egy fillértek!

Vörös kabátot ölttetek,  
 Talán azért, hogy példázzátok:  
 A haza testén, mely beteg,  
 Ti vagytok a létörlő rákok.

Egész más a mi istenünk  
 S egészen más a ti istentek:  
 Mi mindig előre megyünk  
 S ti egyiránt csak hátra mentek.

Ne többet erről! Ezután  
 Ti balra és mi jobbra térünk.  
 Sok víz foly még el a Dunán,  
 — Vér is talán — míg összeérünk!

Erősen érezte a maga tartalmát s bár sok vívódással küzdötte magát keresztül a kezdet nehézségein: kezdettől fogva arra tört, hogy a maga lábán járhasson s külön utakon haladhasson.

A forradalom utáni magyar lírának jó ideig garázdálkodás volt az igazi jellemvonása. Petőfi nagy egyénisége szinte bódítólag hatott a kisebb tehetségekre. Ezek az ő fényében hancuztak s nem birva sem tudását, sem ízlését: a népies fintort, a hazafias duhajkodást, az ízetlen, pőre handabandát tették meg művészeti elvnek. Az új múzsa lobogós ingujjban, röpködő csikós jelmezben, cifra pruszliban, árvalányhajas kalapban, pattogó karikással s nem kevésbé pattogó szólamokkal a rakonzátlanóságok szilaj paripáján belevágtatott az alföldi puszták délibábos kódébe s vad rohanásában magyar mentének nézte az alkonyetet, aranyos pitykegomboknak a csillagokat, égi szabómesternek az atyaúristent, azt híven, hogy ezzel az örült képzelődéssel a költészet igazságait szolgálja.

Vajda János, a ki már a forradalom előtt belesodródott az irodalmi élet erős áramlatába, sokkal férfiasabb egyéniség volt, hogysem a Komlókerti társaság levegőjében jól érezhette volna magát. Komolyabb becsvágy tüzelte, nemesebb szenvedélyek izgatták. Egy darabig úszott az árral, de azután — ellene.

Míg társai a vett jókért a líra apró pénzével fizettek: ő egy nagyobb költői elbeszéléssel, a hat énekes *Béla királyfival* lépett a nyilvánosság elé. A «Virasztók» poétájának ez a fiatalos munkája,

mely egy külföldre menekült árpádházi hercegnek hősi kalandjait regéli el, tele van a romantikus történetek ismert motívumaival, de meséje jól kikerekedik, hangjában van eredetiség s egészben véve színes, meleg hatású, tiszta munka. Nagyobb feltűnést azonban Arany Toldija után nem kelthetett. A sikerrel ő maga sem volt megelégedve, még kevésbé tetszettek neki azok a kicsinylő recenziók, melyek ez első könyve megjelenése alkalmából róla elhangzottak. Már ekkor megvillant agyában az a vészes rögeszme, mely aztán folyton ölte s kínozza, hogy tehetetlen, meddő elmék le akarják szorítani az alkotások teréről az ő teremő geniejét. A «Magyar Sajtó»-ban, melynek egy darabig tárcaírója, később szerkesztője volt, derekasan küzdött a divatos áramlatok s főkép a klikk-rendszer ellen. Támadásai hevesek, gyakran kiméletlenek voltak. A látszat részben tán igazat adott neki, de az is bizonyos, hogy felfogásába erősen belejátszott a képzelődés meg az elfogultság s hogy ellenségei napról-napra szaporodtak. Mindezt betetőzte egy váratlan fordulat, mely a hirlapíró Vajdát — az egyenes és majdnem naiv lelkű publicistát — végkép kiközöktette erősségeiből.

Történt, hogy lapjában emlegetni kezdte a kiegyezés szükségét. Nosza, nem kellett több! Hogy, hogy nem, csakhamar híre terjedt, hogy Vajdát a bécsi körök megvesztegették. Az alaptalan gyanúsítások és rágalmak e korában könnyen hitelre talált minden mendemonda. Ezt is elhitték. Nem akadt egyetlen egy lap sem, mely e rágalom terjesztése ellen felszólalt s Vajdát védelmébe vette volna. Maga a költő csak akkor tudta meg, mi történik körülötte, midőn Szelestey László és Reviczky Szevér a Pesti Naplóban nyílt gyanúsítással léptek föl ellene. Rögtön elégtételadásra szólította fel mind a kettőt, de az illetők néhány nap mulva a leghatározottabban visszavonták vádjukat. A rágalom azonban tovább terjedt s a láthatatlan ellenséggel szemben védtelenül álló Vajdát e kínos helyzetből kifolyólag heves vérmérséke néha oly tettekre ragadta, melyek semmi esetre sem használtak népszerűségének.

Megundorodva a politikától, — az irodalomhoz, a költészethez menekült. Kiadta lírai költeményeinek első gyűjteményét, mely két év mulva az *Új dalok* ciklusával bővítve második kiadást ért, majd *Vészhangok* címmel egy még értékesebb kötetet, mely tehetségét már java erejében ragyogtatja. Közben átvette a *Nővilág* című szépirodalmi divatlap szerkesztését s *Önbírálat* és *Polgárosodás* címmel megírta soktartalmú röpiratait.

De nem volt szerencséje semmiben. Valami fátum üldözte. Versei nem keltek, röpiratai csak ellenségeket szereztek neki, lapja

pedig néhány év múlva megbukott. S Vajda mindazt, a mi hirtelesen körülötte történt, erős érzékenységevel és sötét fantáziájával egyenesen az ő személye ellen intézett pusztító hadjáratnak gondolta s csalódástól, keserűségtől, majd betegségtől is leverve, sok időre visszavonult minden nyilvánosságtól.

Ha nem csalódom, ez az az időpont, mely irodalmi pályafutása két végétét határolja. Ott szilaj ifjúság, itt komor férfikor. Amaz tele színes romantikával, heves indulatokkal, harcuzvágygyal s főleg vérmes reményekkel, melyekből a való nem sokat váltott be; emez tele melancholiával, pesszimizmussal, haraggal és elégedetlenséggel, mely aztán lassanként teljesen elborította.

Ettől az időtől kezdve úgy élt a fővárosban, mint valamely rengetegben: magányosan, elhagyatottan, vagy mint ő szokta mondogatni: társtalanul és átkozottan. Halálra sebzett vad volt s vérző sebeivel — a képzeletében megnagyított csalódások fájalmával — elbújt az emberek elől rideg magánya odújába. Ám éppen ez a szomorú helyzet, ez a sem barátság, sem szerelem által nem enyhített egyedüliség fakasztotta fel költészetének legdúsabb forrásait. A dicsvágy még mindig tüzelte, a költészet még mindig imádata tárgya volt s hosszú, majdnem tíz évi hallgatás után, fölfrissült erővel, tisztultabb érzéssel s teljesebb művészettel folytatta megszakított költői működését.

Mikor a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába választotta s költeményeit újból kiadta: mintha sírból támadt volna fel. Tisztelettel és csodálattal emlegették. Az elismerés jól esett neki s hogy megmutassa, nem méltatlanra pazarolják: sűrűn irogatta szebbnél-szebb verseit. Egymás után jelentek meg: *Ujabb költeményei*, a *Találkozások*, a *Dal és beszély*, *Összes költeményeinek két vaskos kötete* s végül *Ujabb munkái* (egy kötet vers, egy kötet próza), melyeket barátai és tisztelői rendeztek sajtó alá, oly czélből, hogy a nagy magyar közönség pártoló rokonszenve a költőnek esetleg egy kis anyagi gondoktól ment, független nyugalmat biztosítson.

Vajdának mindez úgy jött, mint az álom. Mintha elérkezett volna az ő ideje, a kibékítő, hálás jövendő, mely sanyarúságaiért, kínszenvedéseieért és mellőztetéseért kárpótolni akarja. Beleringatta magát az édes illúziókba, újra hitt, reménykedett és újra csalódott. A pályatársak lelkes toborzásának nem lett valami fényes eredménye.

A fátum végigkísérte gyászos életútján s nem hagyta sohasem igazán örülni. Nem, még a szerelemben sem.

Szíve sovárogtat, szomjuhozta a szerelmet, de csak átkait ismerte, édességét soha. Pedig «kivert bikánál bizonynyal jobban

szeretett volna fejedelmi szarvas lenni, kit félénk szerelemmel követnek a barna szemű nőstények», — de hát az élet kínszenvedésekre kárhoztatta. Nőkkel egyáltalában nem tudott bánni. Az udvariasság és illem formái közt olyan volt, mint egy tigris, a ki a ketreczében gyámoltalanul, nehézkesen tipeg föl-alá s az alatt a sivatag szabadságáról álmodozik. Szinte megszánta az ember. Nyilván lehetett látni, hogy ez a mi világunk csakugyan nem az ő világa.

Első nagy fellángolása mindvégig megmaradt nagy átérzésnek, nagy képzelődésnek. *Gina* nem volt az a lány, a ki boldogíthatta volna. Ez a pajkos, remek teremtés ragyogó fiatalságának kaczer vidámságával szinte kétségbe ejtette az esetlen, mogorva poétát s látva haszontalanságát s élehetlenségét, természetesen máshoz ment nőül. Útjaik szétváltak. A fiatal s csakhamar boldogtalanná lett aszszony nem is sejtette, mily végzetes gyászt hagy maga után, Vajda pedig mindjobban beleélte magát abba a képzelődésbe, hogy a nem viszonzott szerelemnek ily őrzítő veresége csak őt sujthatta.

A különben hétköznapi történet valóságos tragédiává nőtt fantáziájában, de egyuttal örökszép, mélyen megható költemények forrása lett szívében. A Ginához írt rhapsodiák legértékesebb darabjai valóban nem egyebek, mint félelmes és gyászos képzelődések. Lehetetlen, szertelen helyzetek költői kizsákmányolása. Voltakép nem is szerelem, csak maga-magát tépdeső, pusztító s végül egy élet romjain fuldokló vágyakozás, — égés az elérhetetlenért, — a minden földiségtől ment, tiszta, felséges nőiségért, — egy eszményért, kit a birhatatlanság mindennél fénylőbb glóriája sugároz körül s kit még a bukás szennye sem sötétít el előtte, mert rajongásának annyi ereje van, hogy újra fölemelheti és istenítheti — az emlékezésben.

Magasan szárnyaló énekek, szívszaggató elégiák egész khorusa dicsóíti és halhatatlanítja lantján e bájos alakot, kit a végzet nem neki teremtett, de a ki mint «befagyott emlékezet» ifjan és öldöklön élt mindvégig agyában. A szenvedélynek és fájdalomnak oly mélységes és megrázó hangjai búgnak fel itt, minőket egyetlen költőnk lantjáról sem hallhatunk.

Harmincz év mulva, letarolt életük alkonyán — újra összejöttek: a hervadt, nyomorba döntött nő s a rommá omlott poéta. Vajda ezt a szomorú találkozást a következő, talán összes szerelmi költeményei közt a legszebb költeményében örökítette meg:

### Harmincz év után.

Mi hátra volt még, elkövetkezett.  
E földi létben gyász sorunk betölt.  
Találkozunk — irgalmas végezet! —  
Utolszor, egyszer még a sír előtt.  
Hittem, hogy lesz idő, midőn megömersz  
S helyet cserél bennünk a fájdalom,  
És folyni látom, majd ha már késő lesz,  
A megbánásnak könnyét arczodon!

Mert a mit én vesztettem, óriás,  
Hozzá az ég adott erőt nekem.  
Én látok itt olyant, mit senki más;  
Csudákat mível emlékezetem.  
A multból felmerül egy pillanat  
Mint óceánból elsülyedt sziget,  
És látom újra ifjú arczodat,  
Mikor még másért nem dobbant szived.

És e varázslat rád is visszahat.  
E lélek a te Veszta-templomod.  
Oltára képében látod magad;  
Mi vagyok én neked, most már tudod.  
Ha majd e földi élettől megváltam,  
Imába, dalba foglalt szerelem  
Örökkévalósága a halálban . . .  
Az ég, ládd, mégis eljegyzett velem.

Ki bájaidból méltatlan vadakra  
Pazaroltál nem értett kincseket;  
En, a hideg bálvány vezeklő rabja,  
Ki minden kéjt szívébe temetett:  
Most itt ülünk, siralomházi lelkek,  
És nézzük egymást hosszan, szótalan . . .  
Tekintetünkben hajh, nem az elvesztett —  
Az el nem nyert éden fájdalma van.

Így ül a hold ádáz vihar után  
Elcsöndesült, nagy, tornyos fellegen,  
És néz alá a méla éjszakán  
Bánatosan, de szenvedélytelen,  
Hallgatva a sírbolti csöndességet  
A rémteli, sötét erdő alatt,  
A míg a fákról nagy, nehéz könnyecseppek  
Hervadt levélre halkan hullanak . . .

Nem, ez a költő nem annyira a világgal, mint inkább magával állt örökös és vészes harcban. Nincs az a fanatikus középkori askéta, a ki korbáccsal és törődelemmel jobban sanyargatta volna testét, mint a hogy megmérgezett képzelődése tüzes vasaival ő sanyargatta,

gyötörte lelkét. És szinte kéjelgett, tombolt ezekben a vad fájdalomokban, ezekben a képtelen gyötrődésekben.

Mit a világ! A körülötte létezőt félreismerte, kicsinyelte, torznak látta és megvetette. Neki külön, kivételes világa volt, egy lehetetlen, rettentő világ, a melynek bizarr teremtetési processusa mindent szétrobbantással fenyegető tüzi vészben ott foly le előttünk az Alfréd regénye című hosszabb elbeszélése első fejezetében. Ha valaki látni akarja Vajda képzelő tehetségét s azokat a kínszenvedéseket, melyek azzal együtt járnak: olvassa el ezt az égő, világokat felforgató rhapsodiát, nézze meg ezeket a lángban, vérben hömpölygő képeket, ezeket a régi emberiséget elsöprő és új teremtés jogát követelő, rémes víziókat s köztük a költő fuldokló szívét.

Mindenütt nagy erő, mély megindulás s viharos pathos emeli. Zordságában sok van a fenségesből. Röpte méltóságos, komoly és merész, mint a sasoké. Egész lényében annyira különálló, egyedüli, hogy szinte megdöbbsent. Költészete a borongó ég, a zúgó óceán, vagy a roppant nagy, komor hegyek hatását teszi ránk. Nem tartozik azok közé a költők közé, kik témákat dolgoznak ki. Alkotásai legnagyobb része a fájdalom túláradása. Duzzad az erőtől, ég a szenvedélytől s keserűségében néha úgy tud süvölteni, mint a vihar, vagy Shakspeare hősei.

A Petőfi utáni korszaknak kétségkívül legönállóbb, legtartalmasabb lírikusa. Van benne valami tüneményszerű. Talán a diabolikus, talán a szertelen, de bizonyos, hogy ez a sajátosság kizárólag az övé. Minden költeménye egy-egy szilánk égő agyából, egy-egy darab vérző szívéből. Glóriája csakugyan oly fény, mely egy tövissel koszorúzott homlok körül ragyog. Magát dülja fel, hogy teremthessen. Mint az igazi nagy költők, ő is képes volna mindent föláldozni a művészetért. Ha meghat, ha megráz: meg lehetünk róla győződve, hogy ennek a lelkünkben támadó hatásnak árát az ő szíve százszorosán megfizette. A mulandó élet csak arra való volt neki, hogy az örökkévalók után törhessen. Költői vagy művészi becsvágy sohasem lobogott tündököltségekben és vészhozóbban, mint az övé. «Forogni körbe nem tudott, nem akart», hát örökké «társtalan, boldogtalan» maradt. A harmónia, mely életéből teljesen hiányzott, csak a művészetben kereste fel. *A Tavasz felé, a Vaali erdőben, a Nyári les s a Harmincz év után* kötetekkel fölérő, örökbecsű termékei a magyar költészetnek.

▲ forradalom utáni lírát erős bölcselemi tartalommal mélyítette s új hangokkal gazdagította. Olyan dolgok bántják, a miken nem lehet segíteni. Ha a maga nyomorúságáról beszél: az egész emberiségen elkövetett igazságtalanságok vérzik meg szívét.

Nem az én feladatom: megillető helyét kijelölni a magyar líra történetében. Én csak egy véleményt akarok róla mondani, mely az ő egyéniségének nagy arányaihoz mérve kisszerűen s tán közönségesen hangzó, de a melylyel én mégis maradandóságát akarom éreztetni: *nem lehet őt mély megindulás nélkül olvasni.*

A mi Vajda életének külső történetét illeti, ezek után már kevés mondani valóm. Nagyon hozzá szokott az egyedüliséghez s mindjobban közeledett a vég. Csakhamar kénytelen volt felhagyni a hirlapírás robotmunkájával is s ekkor, hogy mégis kenyér nélkül ne maradjon, Csáky Albin gr. kultuszminiszter kegydíjjal látta el, melyet később utódja, Eötvös Loránt báró, a költő írói működésének félszázados jubileuma alkalmából ezer forinttal fölemelt. Ugyanekkor barátai és tisztelői — köztük a politikai, társadalmi és művészi világ számos kitűnősége — meleghangú üdvözlő irattal lepték meg, melyet küldöttségileg akartak neki átnyújtani.

Mikor ezt megtudta, hozzám sietett.

— Az Istenért, ne tegyetek csúffá! Nekem nem kell semmiféle küldöttség, hanem mondok valamit: Vedd magadhoz azt az iratot és én majd eljövök érte, átveszem tőled.

Így is történt. A jelzett időben megjelent nálam. Az iratot néhány szó kíséretében átadtam neki.

Kezébe vette. Hosszan, meghatva nézegette. Aztán szótlanul egy zsöllyébe ereszkedett, a papirlapokat a térdére helyezte s szemei lassanként könybe lábbadtak. Szinte dűltan, szenvedőn nézett rám, mintha valami marczangolta volna. Végre majdnem csukló hangon megszólalt:

— Egy vallomással tartozom neked, édes barátom. Én körülbelül harmincz év óta azzal a gondolattal járok föl-alá a világban, hogy itt mindenki gazember. *Nem volt igazam.*

Nem volt igaza. Ebben a néhány szóban foglalom össze boldogtalan életének sötét tragikumát. Sokban nem volt igaza, mert képzelődése még java férfikorában megmérgezte jobb hitét s mikor ezt belátta, — már késő volt minden. Roncs volt, helyrehozhatatlan ember. A kert elpusztult, a ház leégett. Az utolsó öröm is önváddá, keserűséggé torzult benne.

Úgy volt megalkotva, hogy kitűnő médium legyen a boldogtalanlás s lehetetlen a boldogság számára. A fantázia, mely másoknak tündérvilágot festet, neki poklokat gyujtott s mikor kétségbeesésben megnyugvásért az örökkévalóság és végtelenség kapuit döngette: bezúzott homlokkal vágódott vissza a rideg valóságba. Tele volt önérzettel, hiúsággal, nagyrtató vágyakkal, bizakodással, követelés-

sel, de mindezekből csak egy tudat szűrődött le számára: *a szerencsétlenség tudata.*

Nem, ő nem válhatik soha azzá, a kinek magát a jövőben elképzelte. Dalait nem fogják «habos mezőben» arató lányok énekelni, mert dalai nincsenek, csak fuldoklásai, tompa, rekedt, csukló zokogása van. Magányos lelkek, kiket a lét problémája bánt s a halál gondolata aggaszt, vigaszt fognak találni e komor költészetben s megilletődéssel szemlélhetik a sebeket, melyeket e nagy költő szívében a gondolkozás és érzés tövisei hasogattak, — de népszerű nem lesz soha, mert hiányzik belőle a napfény, az életkedv, a humor, — az élet vigasztalóbb fele.

Oh, szegény, agyonmarczangolt, öreg barátom! Fölégetted magadat a szertelen indulatok és fájdalmak tüzében, hogy mégis fényt adhass nemzetednek s valahogy ne maradj adósa. A művészet áldó és engesztelő világában te a legzordabb utakat kerested, hol minden léptedet köny és vér jelöli. Dicsőségednek valóságos martirja vagy. És csakugyan századok mulhatnak el, míg hozzád hasonló jelenést láthatunk, — annyira szomorú, tépett és ritka voltál!